

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده علوم انسانی – گروه زبان و ادبیات فارسی

رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی

تحلیل عناصر بنیادین روایت در داستان‌های انتخابی دهه هشتاد

(رود راوی، همنوایی شبانه ارکسترچوب‌ها، چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم و من او و ...)

از منظر الگوی نظری دیوید هرمن

استاد راهنما:

دکتر عبدالحسین فرزاد

استادان مشاور:

دکتر امیر علی نجومیان

دکتر مریم شریف نسب

پژوهشگر:

الهام حدادی

اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

تصویر برگه ارزیابی پایان نامه

سپاس‌گزاری

سپاس یزدان پاک و راهنمایان معنوی‌اش که نور ادراک را در ضمیرم روشن نمودند و استادان راهنمایم جناب آقای دکتر عبدالحسین فرزاد، جناب آقای دکتر امیر علی نجومیان و سرکار خانم دکتر مریم شریف نسب که نفس حقشان دشواری‌ها را گشود و کار به سامان رسید و ما را مصداق این سخن

حضرت حافظ کرد:

به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید

تقدیم به

همسر م دکتف فرهاد درودگریان
که روایت عشقی کهن در آرامگاه جانم است
و دلارام
لحظه‌های دلتنگی‌ام در غربت روح

چکیده

در این رساله، کاربرد عملی عناصر بنیادین روایت شامل چهار عنصر واقع شدگی، توالی رویدادها، جهان‌پردازی و هم‌بوم‌پنداری در داستان‌های انتخابی دهه ۸۰ در ایران نشان داده می‌شود. اهمیت این پژوهش، تأکید بر عناصر بنیادینی است که چگونگی روایت‌مندی داستان را با ترکیب آمیزه‌ای از شاخه‌های ناهمگون با روایت‌پژوهی از غیر روایت مشخص می‌کند. همچنین ساخت جهان ذهنی مخاطب از طریق الگوی نظری جهان‌پردازی روایی و تأثیر آن بر احساس مخاطب براساس نمونه‌ی اعلائی روایت سنجیده می‌شود. بر این پایه، علاوه بر شناخت روایت داستانی از غیر آن، می‌توان شاخصه‌ی روایت‌های داستانی دهه‌های مختلف را آزمود. در این رساله، ابرروایت‌های ادبیات داستانی دهه ۸۰ چون بحران خرد جمعی، بحران هویت، ترس، دروغ، سفر و مرگ‌طلبی از حاصل این بررسی برآمد که بر مبنای این ابرروایت‌ها، داستان‌نویسانی چون محمود دولت‌آبادی، ابوتراب خسروی، زویا پیرزاد، گلی ترقی، رضا قاسمی، محمدرضا کاتب، محمدحسن شهبواری، فریبا وفی و پیمان هوشمندزاده روایت‌پذیرترین جهان‌های داستانی را براساس عناصر بنیادین روایت در این دهه خلق کردند. در آخر، جهان‌های داستانی ابوتراب خسروی نمونه‌ی اعلائی روایت بر مبنای عناصر بنیادین روایت در ادبیات داستانی دهه هشتاد محسوب شد و مضاف بر آن نشان داده شد که ادبیات داستانی دهه ۸۰ با حذف ابرروایت قهرمان‌پروری دگرگونی ویژه‌ای نسبت به دهه‌های پیش از خود کرده است تا این ابرروایت را برای مخاطبان به اثبات برساند که قهرمان باید از درون هر فردی متولد شود و هر شخصی قهرمان جهان خویش است.

واژگان کلیدی: روایت، عناصر بنیادین در نظریه‌های روایت، دیوید هرمن، آثار روایی دهه هشتاد.

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
۳	فصل اول کلیات طرح تحقیق
۴	۱-۱. مسأله پژوهش
۸	۲-۱. موضوع پژوهش
۸	۳-۱. قلمرو پژوهش
۹	۴-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش
۱۲	۵-۱. اهداف پژوهش
۱۲	۶-۱. کاربردهای پژوهش
۱۲	۷-۱. نوع پژوهش
۱۳	۸-۱. پرسش‌های پژوهش
۱۳	۹-۱. فرضیه‌های پژوهش
۱۴	۱۰-۱. تعریف واژه‌های مهم و کلیدی
۱۵	فصل دوم روش‌شناسی پژوهش
۱۶	۱-۲. روش پژوهش
۱۶	۲-۲. روش جمع‌آوری اطلاعات
۱۷	۳-۲. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۲۷	فصل سوم پیشینه و چارچوب نظری پژوهش
۲۸	۱-۳. روایت
۲۹	۲-۳. روایت کلاسیک پیش از ساختارگرایی
۳۱	۳-۳. روایت مدرن
۳۶	۱-۳-۳. رویکرد ساختاری به روایت در دوران مدرن
۳۸	۴-۳. پیشینه روایت‌شناسی کلاسیک
۳۸	۱-۴-۳. پیوند روایت‌شناسی با زبان‌شناسی ساختارگرا
۳۹	۲-۴-۳. از صورت‌گرایی روس تا روایت‌شناسی ساختارگرا
۴۰	۳-۴-۳. اهداف کلی روایت‌شناسی ساختارگرا و گذر از فراسوی آن با رولان بارت
۴۱	۴-۴-۳. نقد نو آنگلو آمریکایی در روایت‌پژوهی
۴۳	۵-۳. روایت‌شناسی پساکلاسیک و گذر از روایت‌شناسی کلاسیک

- ۳-۵-۱. پیوند روایت‌شناسی پساکلاسیک و کلاسیک در الگوهای مختلف ۴۷
- ۳-۶. علوم شناختی و پیوند آن با ادبیات ۵۲
- ۳-۶-۱. پیوند میان علوم شناختی و زبان‌شناسی شناختی ۵۳
- ۳-۶-۲. رابطه روایت‌شناسی و زبان‌شناسی شناختی ۵۴
- ۳-۶-۳. روایت‌شناسی شناختی ۵۵
- ۳-۶-۴. تفاوت روایت‌شناسی ساختار و روایت‌شناسی شناختی ۵۷
- ۳-۷. پیشینه روایت‌شناسی پساکلاسیک در پژوهش‌های خارجی و داخلی ۵۸
- ۳-۷-۱. پیشینه پژوهش‌های روایت‌شناسی در خارج از ایران ۵۸
- ۳-۷-۱-۲. منابع غیر فارسی: ۶۱
- ۳-۷-۲. پیشینه پژوهش‌های روایت‌شناسی در ایران ۶۴
- ۳-۷-۲-۱. منابع فارسی روایت‌شناسی در حوزه کتاب: ۶۶
- ۳-۷-۲-۲. مقالات حوزه روایت‌شناسی شناختی: ۶۷
- ۳-۷-۳. پیشینه مقالات داستان‌های انتخابی ۷۰
- ۳-۸. روایت و عناصر بنیادین آن ۷۳
- ۳-۸-۱. عنصر اول روایت: واقع شدگی ۷۷
- ۳-۸-۱-۱. بافت چیست؟ ۷۸
- ۳-۸-۲. رویکردهای زبان جامعه شناختی ۸۱
- ۳-۸-۳. روال‌های تولید، الگوهای مشارکت و موقعیت‌های روایی ۸۱
- ۳-۸-۴. تحلیل گفت‌وگو: روایت و نظام اقتصادی حاکم بر گردش گفت‌وگو ۸۳
- ۳-۸-۵. نظریه موضع‌گزینی ۸۴
- ۳-۸-۶. الگوهای تعامل روایی ۸۵
- ۳-۸-۲. عنصر دوم روایت: توالی رویدادها ۸۹
- ۳-۸-۱-۲. متن گونه و شیوه مقوله‌بندی ۹۱
- ۳-۸-۲-۲. متن گونه توصیف ۹۴
- ۳-۸-۳-۲. متن گونه روایت ۹۵
- ۳-۸-۴-۲. متن گونه تشریح ۹۶
- ۳-۸-۳. سومین عنصر بنیادین روایت: جهان‌پردازی داستانی ۹۷
- ۳-۸-۳-۱. جهان‌پردازی روایی ۱۰۱
- ۳-۸-۳-۲. محرک‌های جهان‌پردازی در آستانه روایت: درآمدن به جهان داستان ۱۰۲

- ۱۰۳ جهان روایت ۳-۳-۸-۳
- ۱۰۴ سفر به جهان روایت ۱-۳-۳-۸-۳
- ۱۰۴ نظریه جهان‌های ممکن و کانون‌گیری در خیال ۲-۳-۳-۸-۳
- ۱۰۵ نظریه شاخص‌گردانی، جهان متن و قالب‌های بافتی ۳-۳-۳-۸-۳
- ۱۰۶ سازه‌های جهان روایت: وجوه ماهوی ۴-۳-۸-۳
- ۱۰۷ بُعد زمانی جهان داستان ۱-۴-۳-۸-۳
- ۱۰۷ بُعد مکانی جهان داستان ۲-۴-۳-۸-۳
- ۱۰۷ جهان‌پریشی: نسبت روایت‌مندی با ناهنجاری رویدادها ۵-۳-۸-۳
- ۱۰۸ چهارمین عنصر بنیادین روایت: هم‌بوم‌پنداری ۴-۸-۳
- ۱۰۹ شعور در گذر از ژانرهای روایی ۱-۴-۸-۳
- ۱۱۰ احوال و دریافت‌های خام ۲-۴-۸-۳
- ۱۱۳ فصل چهارم تحلیل داده‌ها
- ۱۱۴ ۱-۴. تحلیل اولین عنصر روایت، واقع‌شدگی در داستان‌های انتخابی
- ۱۱۴ ۱-۱-۴. رویکرد زبان جامعه‌شناختی داستان‌ها: روال تولید، الگوی مشارکت و موقعیت روایی
- ۱۲۰ ۱-۱-۴. تحلیل گفت‌وگوها براساس نظام اقتصادی حاکم بر گردش گفت‌وگو
- ۱۳۱ ۲-۱-۴. نظریه موضع‌گزینی
- ۱۴۵ ۳-۱-۴. الگوی تعامل روایی
- ۱۴۸ ۲-۴. تحلیل دومین عنصر بنیادین روایت، توالی رویدادها در داستان‌های انتخابی
- ۱۴۸ ۱-۲-۴. متن گونه داستان‌ها
- ۱۴۹ ۲-۲-۴. شیوه مقوله‌بندی: سطح مبنا
- ۱۴۹ ۱-۲-۲-۴. پیش‌نمونه
- ۱۵۹ ۳-۲-۴. پیش‌نمونه داستان‌ها با تحلیل متن‌گونه روایت: (تعلیق، ترغیب و تعجیب) و توصیف
- ۱۶۶ ۳-۴. تحلیل سومین عنصر روایت، جهان‌پردازی روایی در داستان‌های انتخابی
- ۱۶۶ ۱-۳-۴. جهان‌پردازی روایی: درآمدن به جهان داستان هم‌نوایی شبانه ارکستر چوبها
- ۱۶۷ ۱-۱-۳-۴. جهان روایت
- ۱۷۱ ۲-۱-۳-۴. سازه‌های جهان روایت: وجوه ماهوی، مکانی و زمانی جهان داستان
- ۱۷۱ ۱-۲-۱-۳-۴. مفهوم زمان مکان (کرونوتوپ):
- ۱۷۲ ۳-۲-۱-۳-۴. وجه زمانی
- ۱۷۲ ۳-۱-۳-۴. جهان‌پریشی

- ۱۷۳ ۲-۳-۴. جهان‌پردازی داستان رود راوی: درآمدن به جهان داستان
- ۱۷۴ ۱-۲-۳-۴. سفر به جهان روایت رود راوی
- ۱۷۶ ۲-۲-۳-۴. جهان روایت
- ۱۷۹ ۳-۲-۳-۴. سازه‌های جهان روایت
- ۱۸۰ ۴-۲-۳-۴. جهان‌پریشی
- ۱۹۲ ۴-۴. تحلیل عنصر هم‌بوم‌پنداری در داستان‌های انتخابی
- ۱۹۲ ۱-۴-۴. تحلیل هم‌بوم‌پنداری داستان رود راوی
- ۱۹۷ ۲-۴-۴. تحلیل هم‌بوم‌پنداری داستان من او
- ۲۰۴ فصل پنجم نتیجه‌گیری و یافته‌های پژوهش
- ۲۰۵ ۱-۵. الگوی عناصر بنیادین روایت
- ۲۰۷ ۲-۵. تحلیل عناصر بنیادین روایت در داستان‌های انتخابی
- ۲۰۷ ۱-۲-۵. نتایج تحلیل اولین عنصر روایت: واقع‌شدگی
- ۲۰۷ ۱-۱-۲-۵. روال تولید، الگوهای مشارکت و موقعیت روایی
- ۲۰۸ ۲-۱-۲-۵. تحلیل گفتوگو: روایت و نظام اقتصادی حاکم بر گردش گفتوگو
- ۲۰۹ ۳-۱-۲-۵. نظریه‌ موضع‌گزینی
- ۲۱۰ ۴-۱-۲-۵. الگوی تعامل روایی
- ۲۱۰ ۳-۵. نتایج تحلیل دومین عنصر روایت: توالی رویدادها
- ۲۱۱ ۱-۳-۵. متن‌گونه داستان‌ها
- ۲۱۱ ۲-۳-۵. مقوله‌بندی و تعیین حدود متن‌گونگی
- ۲۱۱ ۴-۵. نتایج تحلیل سومین عنصر روایت: جهان‌پردازی روایی
- ۲۱۲ ۱-۴-۵. محرک‌های جهان‌پردازی در آستانه روایت
- ۲۱۲ ۲-۴-۵. جهان روایت
- ۲۱۳ ۳-۴-۵. سازه‌های جهان روایت
- ۲۱۳ ۴-۴-۵. جهان‌پریشی
- ۲۱۴ ۵-۵. هم‌بوم‌پنداری
- ۲۱۵ ۶-۵. اعلام نظریه نهایی
- ۲۱۶ ۱-۶-۵. شاخصه روایت‌های ادبیات داستانی دهه هشتاد براساس الگوی عناصر بنیادین روایت
- ۲۱۶ ۱-۱-۶-۵. عنصر واقع‌شدگی در داستان‌های انتخابی دهه هشتاد
- ۲۲۰ ۲-۱-۶-۵. عنصر توالی رویدادها در داستان‌های انتخابی دهه هشتاد

۲۲۱ ۳-۱-۶-۵. عنصر جهان‌پردازی داستانی در داستان‌های انتخابی دههٔ هشتاد
۲۲۴ ۴-۱-۶-۵. عنصر هم‌بوم‌پنداری در داستان‌های انتخابی دههٔ هشتاد
۲۲۶ ۲-۶-۵. محدودیت‌ها و پیشنهادات
۲۲۸ پیوست‌ها
۲۳۱ کتاب‌نامه

فهرست نمودارها

<u>عنوان</u>	<u>شماره صفحه</u>
نمودار ۱-۱. جهان‌های روایت.....	۵
نمودار ۱-۳: سیر روایت‌شناسی کلاسیک و ساختارگرا.....	۴۲
نمودار ۲-۳: عناصر بنیادین روایت (هرمن ۲۰۰۹).....	۴۹
نمودار ۳-۳: روایت‌شناسی پساکلاسیک.....	۵۰
جدول ۳-۴: روال تولید و الگوی مشارکت (گافمن، ۱۹۸۱:۱۲۱).....	۸۲
نمودار ۳-۵: وجه تولیدی و تفسیری تعامل روایی.....	۸۶
نمودار ۳-۶: الگوی تعامل روایی در نوآوری‌های سخن‌شناختی هرمن و ورویک (۲۰۰۵).....	۸۹
جدول ۳-۷: گونه‌های متنی برای تعیین الگوهای خاص چینش زنجیروار.....	۹۱
نمودار ۳-۸: سومین عنصر بنیادین روایت.....	۱۰۱
نمودار ۴-۱. جهان‌های مرجع داستان همنوایی شبانه ارکستر چوبها.....	۱۶۸
نمودار ۴-۲: جدول جهان‌های مرجع رود راوی.....	۱۷۷

پیش‌گفتار

این رساله با بررسی شیوه‌ای از چیستی روایت، چگونگی شناسایی عناصر بنیادین روایت را در داستان‌های انتخابی دهه هشتاد چون رود *روای اثر ابوتراب خسروی*، *همنوایی شبانه* / *ارکستر چوب‌ها* اثر رضا قاسمی، *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* اثر زویا پیرزاد و *من / او* اثر رضا امیر خانی و داستان‌های دیگر این دهه از قبیل سلوک، دو دنیا، عادت می‌کنیم و ... به مخاطبان نشان داده است.

فصل اول، مسأله پژوهش، اهداف و ضرورت و مباحث مربوط به این فصل شرح شده است. در فصل دوم، به روش پژوهش و ابزار گردآوری اطلاعات و مسائل و مشکلات مربوط به آن پرداخته شده؛ همچنین جهت نمایش جزئیات دقیق عناصر بنیادین روایت، کاربرد عملی هر عنصر در دو داستان به صورت مجزا و دقیق شرح داده شده است.

فصل سوم، بر اهمیت روایت و آشنایی با تحول جایگاه سوژه در طول تاریخ - که به قابلیت روایت در ساخت تفکر بشری در تمام زمینه‌های فلسفی، ادبی، زبانی و هنری است - تأکید می‌کند. همچنین روایت‌شناسی پساکلاسیک و رویکردهای جدید آن در الگوهای مختلف در سیری تاریخی واکاوی شده و روند شکل‌گیری آن از آغاز تاکنون و پیوندهای آن با روایت‌شناسی کلاسیک عرضه شده است. سپس به علوم شناختی و پیوند آن با روایت‌شناسی در شکل‌گیری شاخه جدید روایت‌شناسی شناختی و تفاوت آن با روایت‌شناسی ساختارگرا پرداخته شده است. در ادامه، از منظری تحلیلی، پیشینه روایت‌شناسی پساکلاسیک در پژوهش‌های خارجی و داخلی برای آشنایی محققان و علاقه‌مندان بیان و جدیدترین منابع معتبر خارجی و داخلی معرفی گشته است. پیشینه روایت‌شناسی در ایران به صورت موجز و مختصر مورد بررسی و آسیب‌شناسی قرار گرفته و مهم‌ترین منابع در زمینه کتاب، مقاله و رساله مرتبط با پیشینه، معرفی و نقد شده است.

در ادامه فصل سوم، چارچوب نظری روایت و عناصر بنیادین آن براساس کتاب عناصر بنیادین روایت دیوید هرمن (۲۰۰۹) به صورت کوتاه بیان شده است. ماهیت میان‌رشته‌ای و تازگی مطالب، ابهاماتی را در خوانش اول برای مخاطب ایجاد می‌کند که نگارنده درک و فهم خویش را از عناصر بنیادین روایت در این پژوهش عرضه می‌کند. همچنین برای آشنایی مخاطبان با پیش‌زمینه بحث، در صورت لزوم، مباحثی چون بافت، روان‌شناسی گشتالت، جهان‌پردازی نلسون گودمن، فلسفه ذهن و ... توضیحات مختصری داده شده و دلایل کاربرد این نظریات در بحث عناصر مورد نظر در حد بضاعت شرح شده است. دیگر آنکه با نشان دادن تقسیم عناصر در جدول‌ها، شاکله هر عنصر جزء به جزء به نمایش درآمده است.

در فصل چهارم، عناصر بنیادین روایت به صورت مجزا با تقسیم‌بندی‌های مشخص تحلیل شده است. برای نمونه، عنصر اول، *واقع‌شدگی* در دو داستان *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* و *همنوایی شبانه* / *ارکستر چوب‌ها* از منظر رویکرد زبان جامعه‌شناختی، تحلیل گفت‌وگوها براساس نظام اقتصادی حاکم بر گردش گفت‌وگو، نظریه موضع‌گزینی و الگوی تعامل روایی بررسی شده است. عنصر دوم، *توالی رویدادها* در دو داستان *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* و *من / او* از منظر متن‌گونه داستان‌ها، شیوه مقوله‌بندی: سطح مبنا و پیش‌نمونه و تحلیل متن‌گونه روایت: (تعلیق، ترغیب و تعجیب) و توصیف، بیان شد. عنصر سوم،

جهان‌پردازی روایی در داستان هم‌نوايي شبانه ارکستر چوب‌ها و رود راوی از منظر الگوی پنج‌گانه جهان - پردازي يعني جهان‌پردازي روایی، محرک‌های جهان‌پردازي در آستانه روایت، جهان روایت، سازه‌های جهان روایت و جهان‌پریشی بازکاوی شده است. سرانجام عنصر چهارم، هم‌بوم‌پنداری نیز در دو داستان رود راوی و من/او و داستان‌های دیگر این دهه در شبکه تحلیلی این عناصر بررسی شد.

در فصل پنجم، علاوه بر بیان دلایل ضرورت کاربرد و شناخت هر چه بیشتر روایت‌شناسی پساکلاسیک و عناصر بنیادین روایت و نشان دادن نتایج کاربرد این عناصر در داستان‌های انتخابی، در اعلام نظریه نهایی، شاخصه‌های ادبیات داستانی دهه هشتاد براساس تحلیل داستان‌ها براساس عناصر بنیادین روایت تحلیل شده و محدودیت‌ها و پیشنهادات پژوهش نیز عرضه شده است.

فصل اول

کلیات طرح تحقیق

۱-۱. مسأله پژوهش

کلمات یکی از کهن‌ترین راه‌های بازنمایی روایی هستند و داستان، استعداد شگرف بشری در بازنمایی جهان خیالی در برابر جهان واقعی است. روایت‌شناسی در طول این چند دهه با تحولات چشم‌گیر روایت‌شناسی کلاسیک و پساکلاسیک، چشم‌اندازهای جدیدی را در مطالعه و بررسی این استعداد ذاتی بشر گشوده است که دیگر نمی‌توان جهان داستان را از صافی کانونهای محدود یک رشته یا یک نظریه نگریست؛ بلکه روایت را در هر رسانه یا هر ژانری می‌توان از مناظر دقیق و تخصصی رشته‌های مختلفی از علوم پزشکی تا علوم انسانی درنوردید تا بتوان به سرچشمه‌های نهفته در مکنونات بازنمایی روایی بشر دست یافت. با چنین منظر وسیعی درباره نقش روایت در میان علوم بشری در دوره روایت‌شناسی پساکلاسیک، بعضی روایت‌شناسان به این نتیجه رسیدند که روایت را باید از درون روایت و بنیان‌های سازنده آن واکاوی کرد یعنی یک روایت از چه عناصر و اجزایی شکل گرفته است تا بتوان با تحلیل جزء به جزء آن عناصر، روایت را در رسانه‌ها و ژانرهای مختلف بررسی کرد.

به این ترتیب دیوید هرمن^۱، یکی از روایت‌شناسان برجسته در زمینه روایت‌شناسی پساکلاسیک با پیشینه تحقیقاتی گسترده خویش در زمینه روایت‌شناسی و معرفی شاخه جدیدی به نام روایت‌شناسی شناختی، در سال ۲۰۰۹م. کتابی را به نام «عناصر بنیادین روایت» منتشر کرد. او در این کتاب به بررسی چستی روایت و ماهیت و کارکرد داستان پرداخت و الگویی را برای شناسایی نمونه‌های متنی گونه روایت از سایر متن‌گونه‌ها معرفی کرد. این الگو شامل چهار عنصر است که به طور تقریبی و مدرج در هر داستانی نمود دارد و با جزئی‌نگری در هر عنصر، آمیزه‌ای از آرای صاحب‌نظران در شاخه‌های ناهمگون با روایت‌پژوهی را دربرگرفته است تا با تجزیه روایت به عناصر سازنده‌اش داستان‌پردازی را از دیگر شیوه‌های بیان بازشناخت.

دیگر آنکه هر روایت با آفرینش جهانی نوظهور مبتنی بر جهان عینی و واقعی در یک موقعیت زمانی و مکانی شکل می‌گیرد که دارای انگاره‌های شناخته‌شده‌ای است. این جهان عینی قابل مطالعه است و خود و اذهان مشارکین را می‌سازد. این مشارکین، مؤلفان و خوانندگانی هستند که براساس جهان ذهنی

1. Herman, D.

آنها، جهان سومی به نام جهان بازآفرینی شده یا بازنمایی شده تولید می‌شود که در نمودار زیر جهان‌های موجود آن ترسیم می‌شود:



نمودار ۱-۱. جهان‌های روایت.

جهان بازنمایی شده در قالب جهان متن از جهان عینی (جهان ۱) خبر می‌دهد که به واسطه ذهن نویسنده و مخاطب کشف می‌شود. منتقد به جهان دوم که جهان ذهنی مشارکین و نویسنده است، دسترسی ندارد و تنها به جهان بازنمایی شده در قالب رسانه روایی که در این پژوهش، داستان است، دسترسی دارد. بنابراین، برای کشف دو جهان عین و ذهن به بررسی جهان بازآفرینی شده، پرداخته می‌شود.

برای کشف جهان بازنمایی شده در روایت و شناخت مؤلفه‌های آن الگوی نظری عناصر بنیادین روایت کارگشا است. این الگو شامل چهار عنصر است که تمامی آن‌ها بر چگونگی ساختن جهانی در ذهن دلالت دارند به این معنا که: ۱- یک روایت برای تحقق این رویکرد نیاز به بافت یا زمینه، یا موقعیتی دارد. ۲- روایت به درک خواننده از زمان نیاز دارد. به این معنا که خواننده باید به درکی از زمان در متن دست یابد، تا متن یادشده را روایت بنامیم. ۳- تعادل، برهم زدن آن و شکل‌گیری تعادل جدید، و چگونگی ساختن جهانی خیالی یا واقع‌نما، دیگر عامل مهم در شکل‌گیری روایت است. ۴- تأثیر روایت بر ذهن اشخاص حقیقی یا خیالی نیز عاملی مؤثر در تشخیص روایت است؛ در این جاست که تأثیر بر خواننده و شخصیت‌ها مدنظر قرار گرفته می‌شود تا تجربه زیستن در روایت صورت گیرد. در نهایت، این چهار عنصر: واقع‌شدگی، توالی رویدادها، جهان‌پردازی و هم‌بوم‌پنداری نامیده می‌شود.

این پژوهش بر آن است تا الگوی نظری چهار عنصر بنیادین روایت را در داستان‌های انتخابی دهه هشتاد بررسی و تحلیل کند. زیرا با به‌کارگیری الگوی خاص ویژگی‌های بنیادین روایت می‌توان به فهم

جدیدی از جهان خلق شده در این آثار دست یافت. بر این پایه، با خواندن یک اثر نه تنها توالی وقایع آن بلکه جهانی که در ذهن مخاطب ساخته و پرداخته می‌شود، بررسی می‌گردد و بر خلاف روایت ساختارگرا، دیگر توالی وقایع روایت را نمی‌سازند، بلکه ساخت جهان ذهنی مخاطب این اتفاق را محقق می‌سازد؛ زیرا در روایت‌شناسی شناختی، روایت بدون روند درک، شناخت، استعاره‌پردازی و ملموس‌سازی مخاطب ناقص است که این نکته، هدف اصلی از کاربرد این عناصر در آثار شاخص دهه هشتاد است. در این روش، بر آگاهی انسانی و توان ذهنی او در شکل‌گیری تجربه روایی تأکید می‌شود و تجربه زیستن مخاطب در جهان داستان از کانونی دیگر بررسی می‌شود و کارکرد جدیدی از تحلیل متن داستانی به جامعه نقد ادبی در ایران معرفی می‌شود.

داستان‌های دهه هشتاد از این رو انتخاب شده است که در این دوره ادبیات داستانی در ایران پیشرفت روز افزونی داشته است و جایگاه خویش را در این حوزه تثبیت کرده است. هم‌چنین تغییر سبک زندگی پدیدآورندگان این دوره تا شکل‌گیری رویکردهایی چون معنویت‌گرایی، توجه به فردیت و گستردگی مباحث علوم انسانی چون روان‌شناسی، مطالعات فرهنگی و ... و افزونی ارتباطات وسیع جهانی از طریق اینترنت، ایمیل و وبلاگ‌ها و از این طریق، آشنایی با جامعه جهانی هر کدام راه تازه‌ای را در ساختار فرهنگی و زاویه دید افراد به خصوص خالقان آثار ایجاد کرده است. دیگر آنکه، در این دوران، ترجمه‌ها در حوزه نظریات مختلف در زمینه نقد ادبی، روایت‌شناسی، روان‌شناسی و تحلیل گفتمان هم‌چنین ترجمه روز افزون داستان‌های خارجی با سبک‌ها و شیوه‌های نوین باعث پیشرفت سبک و روش نویسندگان معاصر در زمینه خلق آثار داستانی شده است. دسترسی آسان به اطلاعات و خبرهای روز جهان و آشنایی با سلیقه‌های مشابه و متفاوت، هم‌چنین نقدها و نگاه‌های منتقدان براساس نظریات علمی جدید در هر حوزه‌ای در فضای مجازی، گسترش مجلات و مقالات علمی و پژوهشی، همایش‌ها و ... جهان‌بینی صاحبان آثار و منتقدان و پژوهشگران را بسیار تحت تأثیر قرار داده است. ذائقه خالق اثر و مخاطبانش آنقدر از طریق ارتباطات و مطالعات سخت‌پسند و دقیق شده است که دیگر نمی‌توان آثار را با نگاهی ذوقی و بدون ساختار تئوریک نقد و بررسی کرد. هر چند، نمی‌توان مدعی شد که آثار خلق شده در این دوران حتماً باید دارای مشخصه خاصی باشند بلکه منظور این است که، تغییر سبک زندگی و نوع ارتباطات و اعتقادات پدیدآورندگان منظر دیگری در فرآیند شکل‌گیری خلق آثار ایجاد کرده است. هم‌چنین هر داستان براساس چهار ژانر از قبیل پست مدرن: رود راوی؛ فمینیستی؛ چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم؛ ادبیات مهاجرت؛ هم‌نوایی شبانه؛ ارکستر چوبها و مذهبی: من او در این بازه زمانی انتخاب شده است تا بر این اساس روایت‌پذیری هر اثر بر مبنای ژانر مورد نظر بررسی شود.

جامعه آماری این پژوهش آثار داستانی در فاصله زمانی دهه ۱۳۸۰ شمسی است و جامعه نمونه، آثار

شاخص داستان‌نویسان این دهه است که در انتخاب آثار شاخص، علاوه بر ویژگی‌های روایی هر اثر در ژانرهای مختلف، عوامل زیر نیز در نظر گرفته شده است:

- **شهرت نویسندگان و اثر:** آثار انتخاب شده از نویسندگان صاحب سبک و شناخته شده ای است که قبل از این دهه نیز این نویسندگان صاحب قلم و اثر بوده‌اند همچون محمود دولت آبادی، ابوتراب خسروی، زویا پیرزاد و ...
- **توجه منتقدان و اقبال جامعه به اثر:** شمارگان برخی از آثار و نیز بسامد نقدها و اشاراتی که منتقدان به این آثار داشته‌اند نشان‌دهنده شاخص بودن این آثار است. برای نمونه رمان *من/ او* دومین رمان و سومین اثر داستانی امیرخانی است که برخی منتقدان آن را به عنوان بهترین کتاب این نویسنده معرفی می‌کنند. امیرخانی این رمان را سال ۱۳۷۸ نوشت و این اثر به عنوان یکی از آثار برگزیده سال معرفی شد. این رمان نه تنها باعث به شهرت رسیدن امیرخانی شد، بلکه از آن تاریخ به امروز به عنوان اثری پر مخاطب همواره با اقبال در میان خوانندگان ادبیات داستانی روبه رو بوده است.
- **کسب جوایز ادبی در جشنواره‌ها و مراکز خاص اهدای جوایز ادبی:** برخی از آثار انتخاب شده در طول این سال‌ها برنده جوایز متعدد ادبی شده‌اند. سه رمان *رود راوی*، *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* و *همنوایی شبانه* ارکستر چوپها برنده جایزه ادبی هوشنگ گلشیری بوده‌اند و رمان *من/ او* بارها جوایز متعددی گرفته است.
- **تأثیرگذاری بر آثار هم دوره و نیز آثار دوره بعد:** این تأثیر در بحث ساخت جهان‌پردازی متفاوت هر اثر براساس تفاوت در انتخاب گفتمان آن اثر است. خلق جهان هر اثر تأثیر پذیرفته از جهان تولید شده قبل از خلق اثر است که این جهان بازتولید شده نیز در خلق جهان اثر بعدی خویش تأثیر می‌گذارد. مانند داستان‌های زویا پیرزاد که از بافت جهان فمینیستی قبل از خویش تأثیر پذیرفته است و جهان بازتولید شده او در داستان *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* به بازتولید جهان داستان فمینیستی در آثار بعد از خود نیز تأثیر می‌گذارد.
- **داشتن ویژگی‌های منحصر به فرد در طرح موضوعات خاص یا ویژگی یکی از عناصر داستان و روایت:** انتخاب آثار برمبنای بازتولید جهان‌های موجود در داستان‌ها است به‌گونه‌ای که، جهان بازنمایی شده در داستان *رود راوی* متفاوت با داستان *همنوایی شبانه* ارکستر چوپها است زیرا هر کدام در قالب واژگان، مخاطب را در تجربه روایی جهانی قرار می‌دهند که محصول بافت شرایط تولید جهان آن داستان است. در این نظریه، مخاطب تفاوت تجربه زیستن در جهان

رود راوی را با تجربه زیستن در هم‌نوایی شبانه /رکستر چوب‌ها مقایسه می‌کند و براساس ساخت ادراک ذهنی خویش از این دو جهان تأثیرات قابل توجهی می‌پذیرد که او را از شرایط چگونگی شکل‌گیری بافت جهان بازنمایی شده در متن داستان آگاه می‌کند.

- **بسامد ترجمه آثار به زبان‌های دیگر:** آثار انتخاب شده به زبان‌های انگلیسی، روسی، فرانسوی، آلمانی، ترکی و هم‌چنین زبان چینی ترجمه شده‌اند. مانند *رمان من/ او* که به زبان روسی ترجمه شده است و *رمان چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* که به زبان چینی هم ترجمه شده است.
- **بسامد چاپ‌های متعدد رمان:** برای نمونه، *رمان من/ او* به چاپ سی و نهم و *رمان چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* به چاپ سی‌ام رسیده است. هر چند چاپ اول داستان *من/ او* در سال ۱۳۸۷ است اما به دلیل اهمیت پردازش جهان این اثر در تفاوت با جهان داستان‌های انتخابی دیگر و چاپ متعدد آن در این سال‌ها برای تحلیل روایی در این رساله انتخاب شده است.

۲-۱. موضوع پژوهش

موضوع این پژوهش پرداختن به چیستی و ماهیت روایت در چارچوب نظری عناصر بنیادینی است که شاکله هر روایت را تشکیل می‌دهد. کاربرد این عناصر بنیادین در داستان‌های انتخابی دهه هشتاد عرضه و عناصر روایی آنان همراه با شاخصه‌های ادبیات داستانی دهه هشتاد بررسی می‌شود.

۳-۱. قلمرو پژوهش

قلمرو مکانی این پژوهش کشور ایران و داستان‌های منتشر شده زیر است:

- *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* اثر زویا پیرزاد،
- *رود راوی* اثر ابوتراب خسروی،
- *هم‌نوایی شبانه /رکستر چوب‌ها* اثر رضا قاسمی،
- *من/ او* اثر رضا امیرخانی،
- *سلوک* اثر محمود دولت‌آبادی،
- *دو دنیا* اثر گلی ترقی،
- *جایی دیگر* اثر گلی ترقی،
- *بی‌وطن* اثر رضا امیرخانی،
- *پستی* اثر محمدرضا کاتب،

- بازی عروس و داماد اثر بلقیس سلیمانی،
- کتاب ویران اثر ابوتراب خسروی،
- شب ممکن اثر محمد حسن شهسواری،
- نگران نباش اثر مهسا محب‌علی،
- عادت می‌کنیم اثر زویا پیرزاد،
- برو ولگردی کن رفیق اثر مهدی ربی،
- برف و سمفونی/بری اثر پیمان اسماعیلی،
- ها کردن اثر پیمان هوشمندزاده،
- پرنده‌ی من اثر فریبا وفی،
- سمت تاریخ کلمات اثر حسین سناپور
- نفس تنگ اثر مهدی مرعشی

قلمرو زمانی این رساله داستان‌هایی است که از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰ به چاپ رسیده‌اند که در مجموع می‌توان با نام ادبیات داستانی دههٔ هشتاد از آنها نام برد.

۱-۴. اهمیت و ضرورت پژوهش

افق‌های تازه‌ای که هم‌اکنون در بحث روایت‌شناسی مطرح است در ارتباط با حوزه‌های مختلف علوم است که روایت را به مفهومی فرا فرهنگی، فرا کشوری و فراملیتی تبدیل می‌کند. با تأکید بر این اهمیت دیگر روایت بدون توجه به پروسهٔ شناخت و ادراک در ذهن مخاطب و شناخت و ادراک در ذهن شخصیت‌های روایت قابل درک نیست. از این رو، روایت‌پژوهانی چون دیوید هرمن (۲۰۰۹م) در حوزه روایت‌شناسی شناختی نظریات خود را مطرح می‌کنند. کتاب عناصر بنیادین روایت او، اثری مهم در گسترهٔ روایت پژوهی در عصر حاضر است. هرمن در این کتاب، چرایی پرداختن به مسأله روایت در گسترهٔ علوم و کاربردهای آن در مسائل مختلف را تشریح کرده و در بخش‌های مختلف کتاب به کلیات مسأله روایت، کارکردهای آن و شرح و بسط جایگاه روایت در ساحات مختلف زندگی تأکید کرده است. «از طرفی بررسی تحقیقات اخیر در زمینهٔ روایت‌شناسی و شعرشناسی شناختی نشان می‌دهد که تا چه اندازه دستاوردهای علوم شناختی در تحلیل‌های ادبی و پاسخ به چالش‌های منتج از کاربست شیوه‌های سنتی، مؤثر و کارآمد بوده است؛ چالش‌هایی که بررسی دوبارهٔ رابطهٔ زبان و ادبیات و خوانش

مجدد داستان‌ها را به امری اجتناب‌ناپذیر بدل کرده است. تحقیقاتی از این دست و پاسخ به پرسش‌های مطرح در این زمینه، در گرایش نوظهوری به نام روایت‌شناسی شناختی مورد بررسی قرار می‌گیرد. د. هرمن اعتقاد دارد که اگر هدف از تحقیقات روایت‌شناسی یافتن پاسخ به این پرسش باشد که داستان چگونه تفسیر می‌شود، مسأله اصلی در روایت‌شناسی شناختی آن است که کدام فرایندهای شناختی، درک روایی را پشتیبانی می‌کنند و به خواننده یا شنونده امکان می‌دهند تا مدل ذهنی جهانی را بسازد که داستان به وجود آورده است.» (برکت، ۱۳۹۱: ۱۰).

روایت‌شناسی در اساس و پایه از درون ساختارگرایی برآمده است و روایت‌شناسی کلاسیک بر مبنای دیدگاه‌های سوسور بنا نهاده شده است. در طول چند دهه، روایت‌ها در ساختار زبان محصور ماندند تا اینکه با طرح پرسش‌هایی چون: چرا تنها باید به تحلیل مکانیکی از متن بی‌ارتباط با دنیای بیرون بسنده کرد؟ نظریات تازه‌ای حول محور روایت پژوهی شکل گرفت که آن را از حصار زبان خارج کرد.

الگوی عناصر بنیادین روایت که در این رساله مورد توجه قرار گرفته است به دلیل ترکیب دو مبحث روایت‌شناسی ساختارگرا و شناختی در چهار عنصر بنیادین روایت است. این چهار عنصر به طور مدرج یا تقریبی در هر روایتی نمود دارد و در واقع جزو شرایط روایت‌مندی هر داستان است و تحلیل داستان با این عناصر باعث شناخت چگونگی داستانی شدن هر متن داستانی خواهد شد {البته به ادعای صاحب اثر دیوید هرمن} به خصوص در بحث جهان‌پردازی روایی، که چگونگی تجربه مخاطب در ادراک جهان متن بررسی می‌شود؛ نگارش جهان در قالب واژگان از شرایط لازم بلکه احتمالاً تنها شرط لازم برای درک روایت است. در بحث شناخت جهان روایت، می‌توان شیوه‌های آفرینش و بازآفرینی جهان در بافت روایی را شناخت و تحلیل کرد. براساس نظر روایت‌شناسان صاحب نظر این حوزه از جمله گریگ^۱ (۱۹۹۳)، رایان^۲ (۲۰۰۱)، یانگ^۳ (۱۹۸۷) «جذبۀ نیرومند روایت مدتهاست که از جهان‌پردازی گیرای آن با توانایی‌اش در انتقال خواننده به زمان و مکان داستان نیرو می‌گیرد و تازه، دشوار بتوان گیرایی نهفته در داستان را به یاری مفهوم ساخت‌گرایانه داستان، یعنی تنها با توسل به چینش پدیده‌ها و آرایش رویدادها در پیرنگ روایت شده، توضیح داد» (هرمن، ۱۳۹۳: ۱۶۸). با این توصیف، دیگر فهم داستان را بدون درک جهان‌بازنمایی شده آن حتی نمی‌توان تصور کرد زیرا مخاطب روایت «افزون بر دریافت منطقی پدیده‌ها و رویدادهای داستان، از این پدیده‌ها و رویدادهای گاه هیجان‌انگیز، گاه چندش‌آور، گاه برانگیزنده، گاه رقت‌بار، گاه شادی‌بخش و گاهی چه و چه و چه بی‌نهایت تأثیر ذوقی احساسی و دلی

1. Gerrig, R.J.

2. Ryan, Marie-Laure.

3. Young, K.G.